

ЖАМИЯТДА ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўткир Аъзамович Шоназаров

НавДПИ катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақола жисмоний маданият шаклланишининг жамият ҳаётидаги тарихий-фалсафий жиҳатларини таҳлил этишга бағишланган. Унда жисмоний маданиятни инсон саломатлигига ижобий таъсир этиши тўғрисида мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: жисмоний маданият, жисмоний тарбия, гимнастика, саломатлик, гўзаллик, форовонлик, баркамоллик.

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of the historical-philosophical aspects of the formation of physical culture in the life of society. It contains comments on the positive impact of physical culture on human health

Keywords: physical culture, physical education, gymnastics, health, beauty, well-being, well-being

КИРИШ

Қадимги мутафаккирлар биринчилардан бўлиб инсон танасига эътибор қаратганлар. Жисмоний тарбиянинг энг ёрқин ва мукамал масалалари Платон ва Аристотель асарларида баён этилган. Масалан, машҳур қадимги юнон файласуфи Платоннинг ёзишича, саломатлик, гўзаллик ва тана нисбатларининг тўғри бўлиши нафақат санъат соҳасида билим ва фанларни билиш, балки бутун умр давомида жисмоний машқлар ва гимнастика билан шуғулланишни ҳам талаб қилади. Баданга сиғиниш қадимги Юнонистонда бизнинг эрамиздан олдин ҳам шакллана бошлаган. Қадимги Юнонистонда инсоннинг жисмоний тарбиясига катта эътибор берилган, чунки юнонлар жуда машҳур спарта таълимига эга эдилар, бу эса ўз навбатида тор ҳарбий йўналтирилган эди. Юнонлар жисмоний машқлардан фойдаланишининг иккита вариантини ажратдилар: гимнастика, яъни умумий жисмоний тарбия ва агонистика, махсус тайёргарлик ва мусобақаларда қатнашиш. Гимнастика, ўз навбатида, умумий жисмоний тайёргарликни шакллантирадиган турли машқлардан иборат бўлган -

палестрия, нафисликни ривожлантириш, пластика, тўғри туриш, чиройли тана шакллари шакллантириш учун рақс ҳаракатлари - оркестр ва очик ўйинлари шулар жумласидандир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Платон спарталиқ таълим тизимининг тарафдори эди, аммо ақлий таълим доирасида сезиларли тарафқашликка эга эди. У мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялашга катта эътибор берди. Бундан ташқари, бу таълим ўйин шаклида бўлиб ўтди. Ўйинлар шундай қурилганки, болалар ёшлигидан катталарнинг қийин турмуш тарзига ўрганадилар. Болаларга ҳатто жанговар ҳаракатларда қатнашишга руҳсат берилди, лекин томошабин сифатида улар учун хавфсиз масофада бўлиши талаб этилган. Платон таълимнинг изчил давлат тизимини қуриш ҳақида гапирди ва ақлий ва жисмоний тарбия фақат "ёшлар гигиеник табиат қоидаларига риоя қилган ҳолда ўзини тутмаслик турмуш тарзини олиб борсалар" ижобий таъсир кўрсатади, деб ҳисобларди. Шу маънода жисмоний тарбия соҳасида қарашларнинг пайдо бўлиши ҳақида гапириш мумкин. Қадимги бошқа бир мутафаккир Аристотел ҳам жисмоний тарбияга улкан ўрин ажратади ва танага ғамхўрлик қилиш, албатта, руҳга ғамхўрлик қилишдан олдин бўлиши кераклигини таъкидлайди. Шу билан бирга, Аристотель спарталиқ жисмоний тарбия тизимига кескин қарши чиқиб, тана таранглиги интеллектнинг ривожланишига тўсқинлик қилишини кўрсатди. Таълимда, Аристотелнинг фикрича, ҳайвон эмас, гўзаллик асосий рол ўйнаши керак. Аристотель тана тарбияси ҳақида гапирар экан, енгил гимнастика машқларини афзал кўради. Чиройли атлетик танани тан олиш ва жисмонийликни мақташ даври танага душманлик билан муносабатда бўлган тарихдаги янги босқич билан алмаштирилади. Табиий истак ва майлларни бостиришни тарғиб қилувчи, илоҳий иноят оламига гуноҳкор, танавий, ердаги нарсаларни қарши кўювчи ўрта аср христиан аскетизми бошқа насронийлик амалиётлари билан алмаштирилади.

Антик даврдан то ҳозирги кунгача қўйилган жисмоний маданият ҳақидаги ғояларнинг ривожланиш йўли инсон мавжудлигининг қадрияти сифатида танавийликнинг доимий аҳамиятини кўрсатади. Жамият ҳаётининг энг муҳим маҳсулоти маданиятдир. Маданият табиатан ҳам, ифода ва фаолият кўрсатиш шаклларида ҳам хилма-хил ҳодисадир. У жамиятнинг моддий ва маънавий ҳаётдаги ютуқлари йиғиндисини қамраб олади, инсон ва инсониятнинг интеллектуал ривожланиш даражасини, ижтимоий фаолиятни тартибга солувчи

қадриятлар ва меъёрлар тизимини, ахлоқий ҳолатни ва бошқаларни акс эттиради. Жисмоний маданият шахс умумий маданиятининг ажралмас таркибий қисмидир. Бу восита фаолиятидаги ҳаётий эҳтиёжларни қондириш соҳаси бўлиб, стратегик вазифани амалга ошириш усуллари ва воситаларини таъминлайди.

Жисмоний маданият қадимдан, асосан, табиий фанларнинг (хусусан, биотиббидинг) ўрганиш объекти бўлиб келган. Аммо жисмоний маданият жамиятнинг тарихий-фалсафий тараққиёти маҳсулидир. Уни ўрганиш кўплаб фанларнинг предмети ҳисобланади. Буни, биринчи навбатда, тизимли, интеграл, яъни эътиборга олиш керак. ижтимоий-фалсафий жиҳати. Тизимли фалсафий ёндашувга бўлган бундай эҳтиёж инсоннинг ижтимоий ва табиий муҳитдаги ўзига хос мавқеи билан боғлиқ.

Жисмоний маданият жисмоний ва маънавий бирликни уйғунлаштиришга ёрдам беради, умуминсоний қадриятларни (соғлиқ, фаровонлик, баркамоллик ва бошқалар) шаклланишини таъминлайди. Жамият ривожланишининг ҳар бир босқичи жисмоний маданиятнинг ўзига хос шакли билан тавсифланади, у бутун ижтимоий омилар тизимининг таъсири остида шаклланади, уларга сезиларли таъсир кўрсатади. Жисмоний маданиятнинг ижтимоий функциялари эволюциясини ўрганиш шуни кўрсатадики, турли тарихий даврларда жисмоний маданият ривожланишида муайян ижтимоий эҳтиёжлар мавжуд бўлган. Антик даврдаги жисмоний маданиятнинг фалсафий тушунчаси Аристотель, Платон, Сократ асарларида мавжуд. Улар баркамол шахсни тарбиялашнинг асосий тамойилини учта элемент: жисмоний, ахлоқий ва ақлий ўзаро боғлиқлик деб билишган. Идеалист файласуф Платон (милоддан аввалги 427-347) руҳий ва жисмоний сифатларнинг уйғун ривожланиши назариясини асослаб берди. Унинг тизими кенг қамровли мақсадни кўзлаган унинг жисмоний меҳнатга нисбатан нафрат билан, файласуфлар ва жангчиларнинг ижтимоий гуруҳларини тарбиялашдан иборат бўлган. У математика билан шуғулланадиган ёки кучли фикрлаш ҳаракатини талаб қиладиган нарса билан шуғулланадиган киши гимнастика билан шуғулланиб, танага керакли машқларни ҳам бериши кераклигини таъкидлайди. Инсон кучини - жисмоний, ақлий ва маънавий - аста-секин фанга - ёга - қобилиятларни ривожлантириш усуллари ўрганиш бўйича энг қадимги тажриба медитацияда ётади. Платоннинг шогирди, энг буюк олим ва файласуф Аристотел (милоддан аввалги 384-322) руҳ ва тана ажралмас тарзда мавжуд деб ҳисоблаган. Аристотелнинг фикрича, инсон қалбининг уч тури - сабзавотли, ақлли ва кучли иродали - жисмоний, ақлий ва ахлоқий тарбияга мос келиши

керак. Аристотел: "Узоқ вақт давомида жисмоний ҳаракатчилик каби ҳеч нарса одамни бузмайди". Бундан ташқари, у жисмоний маданиятнинг эстетик томонига катта аҳамият берди. Сукрот (милоддан аввалги 469-399) ҳам жисмоний ва маънавий кучларнинг уйғун ривожланишини зарур деб ҳисоблаган, инсоннинг руҳий ҳолати унинг жисмоний соғлиғига боғлиқлигини кўрсатган. Унинг ўзи кекса ёшига қадар гимнастика ва рақс билан шуғулланган.

Қадимги юнонлар сингари, қадимги Хитой ҳам жисмоний маданият соҳасида ўзига хос идеаллар тизимини ишлаб чиқди. Хитой йилномаларида жисмоний маданиятнинг пайдо бўлиши милоддан аввалги 3-минг йиллик бошларига тўғри келади. Унинг мазмунига даосизмнинг шаклланиши таъсир кўрсатди. Юнонлардан фарқли ўлароқ, хитойликлар ҳеч қачон руҳ ва материяни ажратмаган. "Тана руҳлар учун бирлик ва уй эди, шунинг учун тананинг абадийлиги бутун ҳаётнинг давом этишини таъминлаши мумкин эди". Жисмоний маданият қадриятларини шакллантиришнинг асосий тамойили - жамиятга фойда келтириш, ирода, характер ва ривожланган дидга эга. Прагматик натурал-фалсафий қарашлар ва тиббий билимлар Хитойда жисмоний маданиятнинг ижтимоий ролига катта таъсир кўрсатди. Даоист ритмик нафас олиш билан бошқарилади. Шундай қилиб, йога фалсафий тизими инсон танаси коинотнинг қисқартирилган нусхаси бўлган концепцияга асосланади, унинг мувозанати прана (нафас, ҳаёт кучи) томонидан таъминланади. Шарқ мамлакатларида жисмоний маданият инсон тарбияси ва унинг турмуш тарзининг бир бўлаги бўлиб, нафақат жисмоний текисликда, балки ахлоқий, психологик, маънавий жиҳатдан ҳам баркамол шахснинг камол топиши ва шаклланишига хизмат қилади. Кўп асрлик сабъ-ҳаракатлар натижасида ўзига хос диний-фалсафий тизимлар шаклланди.

Ўрта асрлар маданиятида инсон жисмонийлигига муносабат икки томонлама характерга эга эди. Бир томондан, христиан фалсафаси танани руҳнинг нажот йўлини оғирлаштирадиган ришталар сифатида талқин қилди, бу айниқса гностик насронийларнинг таълимотларида аниқ намоён бўлди. Бошқа томондан, ўрта аср рицарлигининг сарой маданияти жисмонийликни култ даражасига кўтариб, имо-ишоралар ва жисмоний машқларни рамзий маънога эга бўлган: йигитнинг рицарлиги елкасига зарба бериш билан бирга келган, дуелга даъвогарлик рамзий маънога эга эди.

Григорий танани "жоннинг жирканч идиши" деб атайди ва инсоннинг идеали - гўштини ўлдирадиган роҳиб. Бу давр маънавий, олижаноб, мутлақ "юқори" га яқин бўлган ва тана, жисмонан, худосиз "пастки" ўртасидаги қатъий фарқни кўрсатади.

Инсон танаси гуноҳкор, шунинг учун уни ўлимга маҳкум қилиш керак, деб таъкидланади. Ўз-ўзини йўқ қилиш ва танани жазолашнинг турли хил амалиётлари мавжуд. Шунини таъкидлаш керакки, ўрта аср фалсафасида руҳ ва тананинг бирлиги муаммоси долзарбдир. Ф.Аквинский шахснинг жон-тана мавжудот эканлигини кўрсатади ва у руҳ (шакл) ва тана (материя) ўртасидаги узвий боғлиқлик шахсга субстантив яхлитликни беради. Ўз даври учун ўзига хос ва инқилобий француз мутафаккири Ж.-Ж. Руссо томонидан таклиф қилинган шахснинг табиий жисмоний тарбияси концепцияси эди. У “Эмил, ёки тарбия ҳақида” рисоласида жисмоний маданият ва тарбия ҳақидаги фикрларини баён қилган. Таълимнинг асосий манбалари, Ж.-Ж. Руссонинг сўзларига кўра, учта асосий омил мавжуд - табиат (инсоннинг табиат томонидан берилган қобилиятларини ривожлантириш), одамлар (бирининг тажрибасини ўзлаштириш, жамиятга кўникиш), нарсалар (одам дуч келадиган нарсага нисбатан ўз хатти-ҳаракатлар моделини ишлаб чиқиш)дан иборат.

Ж.-Ж. Руссо боланинг хулқ-атворини зўрлашсиз, мажбурлашсиз назорат қилиш керак, шунда боланинг ўзи тўғри қарор қабул қилиши керак деб ҳисобларди. Француз файласуфи ўз назариясида таълимнинг ёш босқичларини таклиф қилади. Хусусан, муаллиф ривожланишнинг тўртта даврини белгилайди - туғилишдан нутқ пайдо бўлгунга қадар (тахминан икки ёшгача) - жисмоний тарбияга эътибор, икки ёшдан 12 ёшгача - сенсорли тарбия, 12 ёшдан 15 ёшгача - ақлий тарбия ва ундан бошлаб 15 ёшдан 18 ёшгача – ахлоқий босқич шулар жумласидандир. Аммо йигит – фуқаро бўлиб етишиш жараёни, Ж.-Ж. Руссо, фақат 25 ёшда тугайди.

Тана маданияти нуқтаи назаридан жуда муҳим, Руссога кўра, биринчи ва иккинчи давларни ўз ичига олади. Боланинг соғлиғи яхши бўлиши учун уни туғилгандан бошлаб мустаҳкамлаш керак - болани маҳкам боғлашнинг ҳожати йўқ, уни шашка ва совуқ ҳаводан ҳимоя қилишнинг ҳожати йўқ, энг яхшиси қаттиқлашади. Икки ёшдан 12 ёшгача бола табиатда имкон қадар кўпроқ вақт ўтказиши керак. У ўз атрофидаги дунёни мустақил равишда ўрганиши ва ҳис қилиши керак - оловдан сакраб ўтиши, дарахтларга кўтарилиши, югуриши, очиқ ўйинлар ўйнаши, турли текстуралар ва сиртларга тегиши керак. Мунтазам жисмоний машқлар, Руссонинг фикрига кўра, боланинг тана ривожланишига ижобий таъсир қилади. Бундан ташқари, Руссонинг фикрича, боланинг ақлий кучларини ривожлантиришнинг энг муҳим воситаларидан бири меҳнатдир. Бола нафақат кундалик ҳаётда зарур бўлган барча воситалардан фойдаланишни ўрганиши керак, балки баъзи ҳунармандчиликни ҳам эгаллаши керак. Бу унга келажакда

ўзини ва оиласини боқишга ёрдам беради. Шу билан бирга, ҳар қандай меҳнат фаолияти ақлий машқлар билан бирлаштирилиши керак. Бундан ташқари, битта нарса ажралмас бўлиши учун бошқасидан шунчаки дам олиш керак. Боланинг эмас, балки "бўронлар ва эҳтирослар" даври бошланган 15 ёшдан 18 ёшгача бўлган ёшларнинг ахлоқий тарбияси ҳақида ғамхўрлик қилиш керак. Эрақлик даврида инсон "одам каби" яшашни ўрганиши керак.

Жисмоний маданиятнинг фалсафий-мафкуравий ва ижтимоий-маданий таҳлили турли тарихий даврларда инсон танасига ва жисмоний тарбия масалаларига муносабатнинг ўзгаришини кўрсатади. Қадимги юнонлар тананинг жисмоний баркамоллиги ғояси билан шунчалик сингиб кетганларки, жисмоний тарбия масалалари муҳим рол ўйнаган. Қадимги Юнонистонда тананинг гўзаллигига сиғиниш шаклланган. Жисмоний тарбияда, юнон файласуфларининг фикрича, соғлиқни сақлаш ва оширишнинг ўлчови, ягона йўли бўлиши керак.

Ўрта асрлар даври инсон танасига нисбатан жуда салбий муносабатда бўлиб, гўзал танани улуғлаш ва улуғлаш ўрнига келади. Бу маънода олтин ўртача француз мутафаккири Ж.-Ж Руссо томонидан таклиф қилинган табиий жисмоний тарбия тушунчаси деб аташ мумкин. Йигитнинг жисмоний тарбияси билан узвий ва изчил шуғулланишни таклиф қилган - болалиқдан мунтазам жисмоний машқлар билан шуғулланишни таклиф қилади, уларга аста-секин меҳнат (хунармандчилик) фаолияти ва ақлий машқларни қўшиб (ўсмирлик даврида) ва ахлоқий тарбия билан яқунланади. Ж.-Ж. Руссонинг иши жаҳон фалсафий тафаккурининг ривожланишига жуда кучли таъсир кўрсатди.

ХУЛОСА

XVI аср охирига келиб. фалсафа илоҳиётдан мустақил билим соҳаси сифатида яна бир бор тасдиқланди. Фалсафий фикр воқеликка бурилади. Гуманистлар баркамол инсоннинг эстетик идеалини маъқулладилар, шахснинг жисмоний ва маънавий ҳаракатлари ўртасидаги боғлиқликни тан олдилар. Теологик қарашлардан фарқли ўларок, у эълон қилинган. Жисмоний маданиятни тушуниш учун тарихий ва фалсафий шартлар инсонга сиғиниш, шахснинг жисмоний баркамоллиги масаласи кескин кўтарилди. Уйғониш даврида гуманистлар инсондаги танани қайта тиклашга ва шу орқали "маънавий" ва "тасний" ўртасида уйғун бирликни ўрнатишга ҳаракат қилишди. Хуллас, Ж. Манетти ўзининг "Инсон кадр-қиммати ва устунлиги ҳақида" асарида инсон танасининг имкониятларини ўрганиб хайратга тушади. Инглиз

мутафаккири Т.Мор (14781535) “Утопия” очеркида Платон “Давлат”да билдирган фикрларни давом эттиради. Жисмоний тарбия, унинг фикрича, инсоннинг баркамол ривожланишининг зарур элементи бўлиб, унга ва жамиятнинг барча аъзоларининг саломатлигига ғамхўрлик қилиш давлат иши бўлиши керак. У «Қуёш шаҳри» эссесиди Т. Мор ва Т. Кампанелла (1568-1639) ғояларини кўп жihatдан такрорлади. Жисмоний маданиятни тушунишдаги инсонпарварлик ғоялари Янги давр фалсафий тафаккурида давом этмоқда. Жамият ҳаётида жисмоний маданиятнинг роли ортиб бормоқда.

REFERENCES

1. Аристотель. Сочинения. В 4-х т. –М.: Мысль, 1981. Т.3. –614 с.
2. Арон Р. Введение в философию истории: Пер.с фр. –М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2000. –543 с.
3. Бабамуратов Э.Х. Духовное становление общества и изменение общественной психологии молодежи. –Т.: Фан, 1994. –241 с.
4. Бабинов В.Г., Семенов В.М. Национальное сознание и национальная культура. –М.:РАН, 1996. –71 с.
5. Барт Р. Дискурс истории. // Система моды. Статьи по семиотике культуры. – М.: 2003. –427-441.
6. Бергсон А. Собрание сочинений в четырех томах. –М.: Московский Клуб, 1992.
7. Валиев А. Проблемы развития духовной культуры. –Т.: Фан, 1992. –154 с.
8. Выготский Л.С. Децкая психология. // Собр. соч. В 6-ти –М.: Педагогика, 1984. Т.4. –432 с.
9. Гаджиев А.М. Алфавит сознания. –Т.:Медицинская литература,1999. –90 с.
10. Гармонично развитое поколение – основа прогресса Узбекистана. –Т.: Шарк, 1998. –64 с.
11. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории. –СПб.: Наука, 1993, 2000. – 480 с.
12. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. –М.: Соцэкгиз, 1974. Т.1. – 471 с.
13. Горбачев В.Г. Основы философии. –М.: Владос, 1998. –352 с.
14. Декарт Р. Рассуждение о методе. –М.: АН СССР, 1953. –656 с.
15. Деннет Д.С. Виды психики: на пути к пониманию сознания. Перевод с англ. А.Веретенникова. –М.: Идея-Пресс, 2004. –184 с.

